

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 79 (SA)

UKMERGĖS ŽEMĖS TEISMAS

ВИЛКОМИРСКИЙ ЗЕМСКИЙ СУД

**ŽEMĖS TEISMO TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ AKTŲ
IR DEKRETŲ KNYGŲ; TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ
AKTŲ IR DEKRETŲ PROTOKOLŲ; SUMARINIŲ, TAKTINIŲ,
ORDINARINIŲ IR KT. REJESTRŲ APYRAŠAS NR. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1629–1817 m

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJS ARCHYVAS

PAŽYMA APIE UKMERGĖS ŽEMĖS TEISMO FONDA NR. 79 (SA)

2008-03-04 Nr. A7-23

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Žemės teismai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) atsirado po 1564–1566 m. teisminės administracinės reformos. 1564 m. Bielsko seime atsisakę savo teisminių privilegijų, LDK didikai neteko atskiro didžiojo kunigaikščio teismo ir pakluso bendriems viso bajorų luomo teismams.¹ Bielsko seimo nutarimai ir 1566 m. priimtas II Lietuvos Statutas sudarė naujo LDK administracinio ir teismo suskirstymo pagrindus. Naujuose teritoriniuose vienetuose – pavietuose buvo įsteigti žemės, pilies ir pakamario teismai. Pagal šį naują teritorinį padalijimą Ukmergės pavietas buvo priskirtas Vilniaus vaivadijai. Į šios vaivadijos sudėtį taip pat įėjo Vilniaus, Ašmenos, Lydos ir Breslaujos pavietai.

Žemės teismo veiklą ir funkcijas detalčiai reglamentavo II Lietuvos Statuto IV skyrius.² Teismo pareigūnus – teisėją, jo pavaduotoją ir raštininką pavieto seimelyje iš dvylikos kandidatų rinko vietos žemvaldžiai, o jų įgaliojimus tvirtino karalius. Kasmet vykdavo trys žemės teismo sesijos (gudų k. *почки*, lotynų k. *kadencia*), kurios trukdavo tris–šešias savaites. Žemės teismo nuosprendžiai buvo priimami teisėjo ir jo pavaduotojo kolegialiu abipusiu sutarimu.³

Žemės teismas nagrinėjo bylas, susijusias su nuosavybe ir kitais civilinės teisės klausimais: testamentų tvirtinimu ar vykdymu; pirkimo, pardavimo ar keitimo sutartimis; dovanojimo raštais, paskolomis, karaliaus privilegijomis ir kt., taip pat sprendė bylas dėl įžeidimo žodžiu, grasinimų sunaikinti turtą arba pakenkti sveikatai; dėl pamestų, gaisro sunaikintų dokumentų; tvarkė bajorystės įrodymo klausimus. Šio teismo ypatingą svarbą rodė įgaliojimas prižiūrėti pilies teismo veiklą. Vis dėlto žemės teismas buvo žemutinė institucija, todėl jo sprendimai galėjo būti skundžiami aukštesnėms instancijoms – Vyriausiajam tribunolui arba karaliaus teismui.

¹ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai / red. J. Žiugžda – Vilnius, t. 1. Feodalizmo laikotarpis. 1955; p. 202.

² ЛАППО, Иван; *Литовский Статут 1588 года* – Kaunas, 1938, T. 2; p. 162-283.

³ BUTĖNAS, Domas; *LDK valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII a.* – V; 1997, p. 49.

II Lietuvos Statutas nenumatė, kad žemės teismo pareigūnai ligos atveju ar dėl kitos svarbios priežasties galėtų pavesti savo pareigas kam nors kitam – bajorai specialiai tai sesijai išrinkdavo kitą asmenį, turintį tokią pat kvalifikaciją. Svarbų vaidmenį žemės teismo darbe vaidino raštininkas, tvarkydavęs žemės teismo knygas, kuriose buvo fiksuojami ne tik įvairūs teisminiai aktai, bet ir valstybinės reikšmės dokumentai (seimo pasiuntinių instrukcijos, seimelių nutarimai, karaliaus universalai, privilegijos ir kt.). Žemės teismo knygų aktai turėjo notarinę galią. Teismo pareigūnams talkino vaznys, išnešiodavęs šaukimus, atlikdavęs įvykio vietas apžiūrą, oficialiai patvirtindavęs bylos aplinkybes, viešai skelbdavęs teismo nuosprendžius, dalyvaudavęs posėdžiuose ir kt. Už smurtą prieš vaznį įstatymai numatė griežtas bausmes. Žemės teismo teisėjams ir pareigūnams pastovi alga nebuvo mokama: už kiekvieną išnagrinetą bylą, į knygas įrašytą dokumentą ar išduotą jo nuorašą jiems buvo mokama pagal Lietuvos Statuto nustatytus įkainius.

Bylos nagrinėjimas žemės teisme baigdavosi nuosprendžio paskelbimu (dekretu). Nuosprendžiai paprastai apsiribodavo pinigineis baudomis. Nuteistasis, kuris nesumokėdavo baudos, privalėjo atsiskaityti savo turtu. Jei žemės teismas nuteisdavo įkalinimu arba mirties bausme, nuosprendį įvykdyti būdavo pavedama pilies teismo pareigūnams. XVI–XVII a. LDK teismų raštvedyboje vartota senoji rusų kalba, dabar mokslinėje literatūroje vadinama senąja gudų arba LDK kanceliarine slavų kalba. 1697 m. oficialia teismų kalba tapo lenkų kalba.

1792 m. žemės teismai buvo panaikinti. Jų funkcijas perėmė vadinamieji žemininkų teismai (*ziemiańskie sądy*). 1794-10-30 caro įsaku žemės teismai vėl buvo atkurti ir įteisinti.⁴ Lietuvoje jie veikė iki 1831 m.

Konkrečių žinių apie Ukmergės žemės teismo įkūrimą ir veiklą mokslinėje literatūroje rasta labai nedaug. Pagal 1565–1566 m. LDK pavietų ribų nustatymo projektą prie Ukmergės pavieto buvo prijungti Anykščių, Kurklių ir Penionių valsčiai.⁵ Pirmojo sudaryto Ukmergės žemės teismo pareigūnai buvo teisėjas Stanislovas Golubickis, pateisėjis Grigas Mykolaitis Gintautas-Liulia ir raštininkas Stanislovas Deltuviškis. Žemės teismo sesijos vykdavo paeiliui Ukmergėje arba Anykščiuose. Žemės teismo aktų knygos neturėjo nuolatinės saugojimo vietos – jos buvo saugomos Ukmergės arba Anykščių bažnyčiose. Priklausomai nuo to, kur vykdavo teismo sesija, jas atgabendavo geležimi apkaustytoje ir užantspauduotoje skrynioje.

⁴ РУБИНШТЕЙН, Сергей; *Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет с 1652 по 1892 гг* – Вильна, 1894, p. 398–399.

⁵ VILIMAS, Darius; *LDK žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)* – V., 2006, p. 203.

1671 m. balandžio 8 d. Anykščių bažnyčioje kilo gaisras, kurio metu sudegė visos 1566–1654 m. Ukmergės žemės teismo tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygos.⁶ Šių vertingų istorijos šaltinių praradimas labai apsunkino duomenų apie pradinį teismo veiklos laikotarpį paiešką.

1773–1775 m. vykęs Lenkijos–Lietuvos seimas, motyvuodamas lėšų trūkumu ir bylų nesaugumu pervežant jas iš Ukmergės į Anykščius, nutarė panaikinti Anykščių teisminę reparticiją.⁷ Nuo to laiko Ukmergės žemės teismo sesijos posėdžiai Anykščiuose nebuvo rengiami, o teismo knygos buvo saugomos Ukmergėje. Vertingų duomenų apie Ukmergės žemės teismo knygų kiekį ir sudėtį pateikiama žemės teismo raštininko Antano Kulviečio 1779 m. sudarytame bylų priėmimo-perdavimo akte. Jame nurodoma, kad tuo metu teismo archyve buvo saugomos 43 įrištos ir 19 neįrištų aktų knygų; 2 įrišti ir 19 neįrištų teismo protokolų; 24 bylų rejestrai ir 171 fascikulas (dokumentų ryšulys).⁸

1792–1794 m., politinės suirutės LDK metais, trumpam panaikinus Ukmergės žemės teismą, pavieto teritorijoje veikė keletas kitų juridinių įstaigų, laikinai perėmusių Ukmergės žemės teismo funkcijas: Ukmergės žemininkų teismas (1792 m.); Ukmergės konfederacijos teismas (1792–1793 m.); Anykščių žemės teismas (1794 m.). Kadangi šie teismai veikė palyginti trumpą laikotarpį, o jų veikla iš esmės atitiko žemės teismo veiklą, 1794-10-30 atkūrus Ukmergės žemės teismą, minėtų teismų aktų knygas ir protokolus buvo nurodyta perduoti žemės teismo raštinei. Šie dokumentai tapo neatskiriama Ukmergės žemės teismo archyvo dalimi.

1831 m. caro valdžiai panaikinus Ukmergės žemės ir pilies teismus, jų bylos perėjo Ukmergės apskrities teismo žinion.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. caro įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis.

Ukmergės apskrities teismas, kuriam priklausė Ukmergės žemės ir pilies teismų knygos, 1853–1859 m. laikotarpiu Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui perdavė 407 bylas.⁹ 1853 m. rugsėjo mėn. Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas gavo pirmąją siuntą – 68 Ukmergės žemės teismo aktų

⁶ LVIA. F. 79 (SA), ap. 1. Nr. 18604, l. 237–238 v.

⁷ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* – Warszawa, 1893, t. 13, p. 537.

⁸ LVIA. F. 79.(SA), ap. 2, b. 6, l. 1–5.

⁹ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923, p. 48.

knygas.¹⁰ Iš šių bylų perdavimo žiniaraščio galima spręsti apie jų būklę: visos aktų knygos buvo įrištos, lapai sunumeruoti, suvarstyti virvele su Vilniaus ir Gardino gubernijų revizinės komisijos antspaudu. 1859 m. liepos–rugsėjo mėn. vyko antrasis Ukmergės žemės teismo bylų perdavimo etapas, per kurį Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui buvo perduotos dar 8 siuntos – 194 bylos.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Ukmergės žemės teismo bylos (256 vienetai) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 14163–14418).¹¹ Bylos buvo išdėstytos tokia pat chronologine ir temine seka, kokia buvo gautos iš Ukmergės apskrities teismo. Ankstyviausias dokumentas buvo 1605 m., vėlyviausias – 1817 m. Pagal dokumentų pobūdį bylos buvo suskirstytos į kelias grupes: aktų ir dekretų knygos; einamųjų reikalų ir dekretų protokolai; sumarinių, ordinarinių, taktinių ir kalinių bylų rejestrai; kiti protokolai ir rejestrai. Kiekvienai bylai kataloge suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, tačiau lapų kiekis nurodytas tik aktų knygose. Dekretų knygų, einamųjų reikalų ir dekretų protokolų, sumarinių, ordinarinių, taktinių ir kitų bylų rejestrų lapai buvo sunumeruoti tik 1911 m. N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogu, nepaisant jo neišbaigtumo, plačiai naudojamosi iki šių dienų.

1873–1903 m. Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas iš įvairių įstaigų papildomai gavo nemažai bylų.¹² Ukmergės žemės teismo bylų kompleksas pasipildė šešiomis bylomis. Keturios bylos – Ukmergės žemės teismo bylų rejestrų antrieji egzemplioriai – į N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą įrašytos raidiniais numeriais: Gor. Nr. 14323 a, 14336 a, 14337 a, 14340 a., kitos dvi bylos – Gor. Nr. 18603 ir 18604 – įtrauktos į papildomą rankraštinių N. Gorbačevskio katalogą, kurį sudarė bylos, į Vilniaus centrinį senųjų aktų archyvą patekusios 1873–1914 m. ir neįtrauktos į 1872 m. spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą.

XX a. vykę pasauliniai karai, okupacijos, ekonominė suirutė skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvo valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius

¹⁰L VIA. F. 594, ap. 1, b. 663, l. 95 v. –97 v.

¹¹ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской*– Вильна; 1872, p. 504–512.

¹²MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923, p. 53–57.

archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1949–1951 m. Ukmergės žemės teismo fondui buvo suteiktas Nr. 79 (SA), Ukmergės pilies teismo fondui – Nr. 80 (SA).

1957-01-01 buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senųjų aktų, tarp jų ir Ukmergės žemės ir pilies teismų, fondai. Ukmergės žemės teismo fondą Nr. 79 (SA) sudarė trys apyrašai. N. Gorbačevskio katalogas buvo naudojamas kaip apyrašas Nr. 1, apyrašas Nr. 2 buvo sudarytas 1968 m. iš dokumentų pabirų ir XIX a. pr. Ukmergės žemės teismo aktų knygų, o apyrašas Nr. 3 – iš papildomo rankraštinio N. Gorbačevskio katalogo bylų.

1975–1978 m. ir 1980 m. Lietuvos centriniame valstybiniame istorijos archyve atlikus Ukmergės žemės teismo fondo Nr. 79 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad pagal N. Gorbačevskio katalogą, kuris buvo naudojamas kaip apskaitos dokumentas, bylų grupėje Nr. 14163–14418 (260 apskaitos vienetų) faktiškai yra 211, apyraše Nr. 2 – 24, apyraše Nr. 3 – 2 bylos. Paaiškėjo, kad pagal N. Gorbačevskio katalogą trūksta 49 bylų.

Paieškos metu buvo nustatyta, kad 24 bylos saugomos Vilniaus universiteto (toliau – VU) bibliotekos Rankraščių skyriuje (fondas Nr. 7 „LDK teismai“). Tačiau 1983-09-09 nerastų bylų patikrinimo pažymoje dėl nežinomų priežasčių nenurodyti VU saugomų Ukmergės žemės teismo knygų N. Gorbačevskio katalogo numeriai. Likusios 25 N. Gorbačevskio katalogo bylos (Nr. 14165, 14166, 14174, 14182, 14189, 14190, 14192–14194, 14289, 14294, 14317, 14320, 14377, 14390, 14392, 14405–14407, 14412, 14414–14418) buvo išbrauktos iš archyvo apskaitos (1983-09-09 nurašymo aktas Nr. 1).

1986-02-04 į Ukmergės žemės teismo fondo Nr. 79 (SA) apyrašą Nr. 2 buvo įrašyta viena byla, rasta pertvarkant fondo Nr. 1282 „Dokumentų kolekcija“ apyrašą Nr. 1. Fondo Nr. 79 apyraše Nr. 2 esančių bylų kiekis išaugo iki 25 apskaitos vienetų.

Remiantis LVIA 2008-02-28 Dokumentų ekspertų komisijos siūlymu, sudarant Ukmergės žemės teismo fondo Nr. 79 (SA) apyrašą Nr. 1, į jį nebuvo įtrauktos 3 fondui nepriklausančios bylos: dvi iš jų 2015 m. perkeltos į naujai sudaryto fondo Nr. 1876 (SA) „Senųjų Aktų kolekcija“ apyrašą Nr. 1. Kita apyrašui Nr. 1 nepriklausanti byla išbraukta iš fondo Nr. 79 (SA) apskaitos ir 2010 m. buvo įrašyta į fondo Nr. 367 (SA) „Šiaulių pilies teismas“ naujai pertvarkytą apyrašą Nr. 1. Taip pat fondo Nr. 79 (SA) apyrašo Nr. 2 byla Nr. 7 perkelta į šio fondo apyrašą Nr. 1. Ukmergės žemės teismo fondo Nr. 79 (SA) apyrašas Nr. 3 buvo panaikintas. Jo bylos taip pat įrašytos į apyrašą Nr. 1. Fonde Nr. 79 (SA) yra du apyrašai. Apyraše Nr. 1 yra 211, apyraše Nr. 2 – 24 apskaitos vienetai.

Iš viso Ukmergės žemės teismo fonde Nr. 79 (SA) yra 235 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1586–1831 m.

Žemės teismo tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygu; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų protokolų; summarinių, taktinių, ordinarinių ir kt. rejestrų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinėti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti N. Gorbačevskio kataloge pastebėtus bylų sisteminimo ir jų priklausomybės fondui nustatymo trūkumus. Pirmasis pertvarkymų etapas apėmė LDK įstaigų fondų pirmųjų apyrašų kūrimą. 2007–2008 m., sudarant Ukmergės žemės teismo fondo Nr. 79 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų, saugomų VU bibliotekoje, patikrinimas;
- 3) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 4) dokumentų tikslių chronologinių ribų nustatymas;
- 5) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 6) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetams.

Naujai sudarytame Ukmergės žemės teismo fondo Nr. 79 (SA) apyraše Nr. 1 kiekviena iš 211 į N. Gorbačevskio katalogą įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia buvo nurodytas ir ankstesnis N. Gorbačevskio katalogo numeris.

Bylų paieškos metu nustatyta, kad VU bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomos 27, o ne 24, kaip buvo nurodyta 1983-09-09 nerastų bylų patikrinimo pažymoje, Ukmergės žemės teismo knygos (Gor. Nr. 14164, 14167–14173, 14175–14181, 14183–14185, 14187–14189, 14191, 14195–14199). Taigi VU bibliotekoje saugomos seniausios XVII a. Ukmergės žemės teismo fondo knygos, kurių chronologinės ribos 1665–1701 m.

Ukmergės žemės teismo fondo Nr. 79 (SA) apyrašo Nr. 1 knygas galima suskirstyti pagal dokumentų pobūdį. Tai tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygos; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų protokolai; summarinių, ordinarinių, taktinių, kalinių ir kt. bylų rejestrai. Dokumentų chronologinės ribos 1629–1817 m. Seniausia fondo Nr. 79 (SA) apyrašo Nr. 1 byla yra 1664 m. tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knyga.

Tvirtinamųjų aktų knygas sudaro įvairaus tipo nuosavybės aktai: testamentai, pirkimo–pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, paskolos ir kt. Didelę vertę turi išlikę testamentai,

kurie atskleidžia bajorų socialinio ekonominio išsivystymo ir teisinės kultūros lygį. Didžioji dalis XVII a. dokumentų parašyti senąja gudų (baltarusių) ir lenkų kalbomis, vienas kitas aktas – lotynų kalba. Dauguma XVIII a. dokumentų parašyti lenkų kalba, nors esama ir lotynų kalba rašytų dokumentų. Tvarkant pirmą apyrašą, sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos jų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Sudarant fondo Nr. 79 (SA) „Ukmergės žemės teismas“ apyrašą Nr. 1, rastos trys šiam fondui nepriklausančios bylos (Gor. Nr. 14183, 14195 ir 14380). Detalios šių bylų peržiūros metu nustatyta:

1) bylos, pažymėtos numeriais Gor. Nr. 14183 ir Nr. 14195, yra Livonijos kunigaikštystės pilies teismo knygos. Jos turi naujus (XX a. antros pusės) viršelius;

2) dvi bylos, N. Gorbačevskio kataloge pažymėtos Nr. 14183 ir Nr. 14195, saugomos VU bibliotekos Rankraščių skyriuje. Bylų autentiškumas nekelia abejonių: atitinka įstaigos pavadinimas, chronologinės ribos, lapų skaičius, be to, ant vienos universitetinės knygos išlikęs spausdintas N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogo numeris 14183;

3) VU skaitykloje rasta byla, pažymėta numeriu Gor. Nr. 14189, kuri pagal Lietuvos centrinio istorijos archyvo 1983-09-09 nurašymo aktą Nr. 1 buvo išbraukta iš archyvo apskaitos;

4) byla, pažymėta numeriu Gor. Nr. 14380, yra Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos pilies teismo knyga, kuri taip pat nepriklauso Ukmergės žemės teismo fondo Nr.79 (SA) apyrašui Nr. 1: nesutampa šios ir kataloge nurodytos bylos antraštės ir chronologinės ribos, bylos numeris užrašytas ranka juodu rašalu, o ne priklijuotas, kaip kitų Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų. Be to, knygos gale yra įrašas, liudijantis, kad prieš patekdama į Vilniaus centrinį senųjų aktų archyvą ji buvo saugoma Šiaulių apskrities teisme. Taigi numeriais Gor. Nr. 14183, Nr. 14195 ir Nr. 14380 pažymėtos bylos nepriskirtinos Ukmergės žemės teismo fondo Nr. 79 (SA) apyrašui Nr. 1. Tikėtina, kad tai archyvo darbuotojų klaida.

Nustatant bylų priklausomybę fondui, bylas Gor. Nr. 14183, Nr. 14195 ir Nr. 14380 nutarta išbraukti iš fondo Nr. 79 (SA) „Ukmergės žemės teismas“ apyrašo Nr. 1 ir iš archyvo apskaitos. Dvi Livonijos kunigaikštystės pilies teismo knygos 2015 m. buvo perkeltos į naujai sudaryto fondo Nr. 1876 (SA) „Senųjų Aktų kolekcija“ apyrašą Nr. 1. Trečia byla – Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos pilies teismo knyga 2010 m. buvo įrašyta į fondo Nr. 367 (SA) „Šiaulių pilies teismas“ naujai pertvarkytą apyrašą Nr. 1.

Tvarkant fondo Nr. 79 (SA) „Ukmergės žemės teismas“ apyrašo Nr. 1 bylas, pastebėta, kad byla, pažymėta numeriu Gor. Nr. 14281, yra be viršelio ir neturi autentiško Vilniaus senųjų aktų archyvo numerio, taip pat nesutampa jos ir kataloge nurodytos bylos antraštė ir data. Nustatyta, kad

šios bylos duomenys identiški bylos Gor. Nr. 14289, kuri iki šiol buvo išbraukta iš archyvo apskaitos, duomenims.

Aprašant bylą Gor. Nr. 14282, nustatyta, kad jos duomenys atitinka kataloge nurodytos bylos Gor. Nr. 14281 duomenis. Patikrinus fondo Nr. 79 (SA) „Ukmergės žemės teismas“ apyrašą Nr. 2, nustatyta, kad šio apyrašo byla Nr. 7 atitinka N. Gorbačevskio katalogo bylos Nr. 14282 duomenis. Buvo nutarta bylai Gor. Nr. 14281 grąžinti jos numerį 14289 pagal N. Gorbačevskio katalogą ir vėl įtraukti ją į archyvo apskaitą. Bylai Gor. Nr. 14282 grąžintas numeris Gor. Nr. 14281, o perkeltai apyrašo Nr. 2 bylai Nr. 7 grąžintas jos numeris pagal N. Gorbačevskio katalogą – Gor. Nr. 14282.

Į fondo Nr. 79 (SA) „Ukmergės žemės teismas“ apyrašą Nr. 3 buvo įrašytos 2 bylos (Gor. Nr. 18603 ir Nr. 18604), anksčiau priklausiusios papildomam rankraštiniam N. Gorbačevskio katalogui. Tai lenkų kalba rašyti 1664–1701 m. Ukmergės žemės teismo tvirtinamųjų aktų knygų vidaus apyrašai ir asmenvardžių rodyklės. Apyrašo Nr. 3 bylų chronologinės ribos apima 1671 m.–XVIII a. antrą pusę. Motyvuojant tuo, kad šios bylos savo turiniu labai artimos apyrašo Nr. 1 byloms, bei atsižvelgus į LVIA Dokumentų ekspertų komisijos 2000-10-27 siūlymą į naujai pertvarkomų Senųjų aktų pirmuosius apyrašus perkelti trečiųjų apyrašų bylas, bylas, pažymėtas numeriais Gor. Nr. 18603 ir Nr. 18604, nutarta įrašyti į šio fondo apyrašą Nr. 1, suteikiant joms eilės numerius Nr. 210 ir 211. Fondo Nr. 79 (SA) „Ukmergės žemės teismas“ apyrašas Nr. 3 buvo panaikintas.

Iš viso į fondo Nr. 79 (SA) Žemės teismo knygų apyrašą Nr. 1 įrašyta 211 apskaitos vienetų, kurių chronologinės ribos 1629–1817 m.

Senųjų aktų skyriaus
vyriausiasis paleografas

Aleksandr Baniusevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 79 „ВИЛКОМИРСКИЙ ЗЕМСКИЙ СУД“**I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ**

Земские суды в Великом Княжестве Литовском (далее ВКЛ) появились после судебной-административной реформы, проведенной в 1564–1566 гг. Решения Бельского сейма с 1564 г. и II Литовский Статут с 1566 г. создали основу нового административно-территориального деления ВКЛ. Были образованы поветы, в границах которых действовали отдельные земские, городские и подкоморские суды. Вилкомирский повет вошел в состав Виленского воеводства, кроме него в Виленское воеводство вошли также Браславский, Лидский, Виленский и Ошмянский поветы.

Деятельность и функции земского суда были точно регламентированы в IV разделе II Литовского Статута. В состав этого суда входили судья, его помощник и писарь. Они выбирались местными землевладельцами на сеймике из числа двенадцати кандидатов, после чего их утверждал король. Каждый год проходили три судебных сессии, которые назывались на старобелорусском языке *рочками* или на латинском языке *каденциями*. Они длились от трёх до шести недель. Судебные решения принимались в совещательном порядке.

Земские суды рассматривали гражданские дела о подтверждении духовных завещаний, актов купли-продажи, дарственных записей, долговых обязательств, королевских привилегий и др. Они решали также дела о нанесении обид, угрозах уничтожить имущество и повредить здоровье, об утерянных, сгоревших документах, об подтверждении дворянского происхождения. Земский суд был судом низшей инстанции, решения которого каждый мог обжаловать в Главном Литовском трибунале или королевском суде. Его особое положение подчёркивало также право присматривать за деятельностью городского суда.

Согласно статьям Литовского Статута земскому судье запрещалось передавать кому-либо свои полномочия. В случае болезни или на время его отсутствия, дворяне специально на время сессии выбирали другое должностное лицо, имевшее такую же квалификацию. Очень важной в работе земского суда являлась должность писаря. Писарь ведал земскими книгами, в которые вписывал разные юридические акты. В эти книги вписывались и документы государственного значения (инструкции послам на сейм, решения сеймиков, королевские универсалы, привилегии и пр). Внесённые в земские книги записи приравнивались актам, имевшим нотариальную силу. Судьям в их деятельности помогал возный. Он вручал вызовы в

суд, проводил осмотр места преступления, официально подтверждал обстоятельства дела, участвовал в судебных заседаниях и пр. За насилие против возного законом были предусмотрены строгие наказания. Судьи и другие должностные лица земского суда за свою работу постоянного жалования не получали. Им платили по расценкам, установленным в Литовском Статуте: от каждого решенного дела, от каждого вписанного документа и выданной выписи.

Рассмотрение каждого дела заканчивалось вынесением судебного решения (декрета). Приговоры чаще всего предусматривали денежные штрафы. Осужденный, неуплативший штраф, рассчитывался своим имуществом. В случаях вынесения земским судом приговора в виде смертной казни или тюремного заключения, исполнение его поручалось должностным лицам гродского суда. В XVI-XVII вв. в судебном делопроизводстве употреблялся древнерусский или старобелорусский язык, в литовской научной литературе ещё называемый славянским канцелярским языком ВКЛ. В 1697 г. в судах был узаконен польский язык.

В 1792 г. земские суды были упразднены, а их функции переданы землянским судам. Согласно царским указам с 30 октября 1794 г. и 6 февраля 1797 г. земские суды опять восстановлены и узаконены. В Литве они действовали до 1831 г.

В исторических источниках конкретных данных об учреждении и деятельности Вилкомирского земского суда найдено очень мало. Согласно проекту установления границ поветов ВКЛ с 1565–1566 гг. к Вилкомирскому повету были присоединены Оникштинская, Курклевская и Пенянская волости. Первыми членами Вилкомирского земского суда были судья Станислав Голубицкий, его помощник Григорий Миколаевич Гинтовт-Люля и писарь Станислав Дзевалтовский. Судебные книги не имели постоянного помещения для хранения. В зависимости от того, где проходила судебная сессия, книги в железом окованном и опечатанном сундуке перевозили в Вилкомир или Оникшты, где они хранились в костёлах этих местечек.

8 апреля 1671 г. в Оникштинском костёле, во время вспыхнувшего пожара, сгорели все актовые крепостные, поточные и декретовые книги Вилкомирского земского суда за 1566–1654 гг. Потеря этих книг очень затруднила сбор сведений о раннем периоде деятельности суда.

В 1773–1775 гг. заседавший сейм Речи Посполитой постановил упразднить судебную репартицию в Оникштах, мотивируя нехваткой денежных средств и возникающей при перевозке угрозой для безопасности книг. С того времени судебные заседания проходили и книги постоянно хранились только в Вилкомире.

Ценные данные о количестве и составе книг, хранившихся в архиве Вилкомирского земского суда имеются в передаточной описи с 1779 г., составленной земским писарем Антонием Кульвеем. В ней указано, что в архиве хранились 43 переплетённых и 19 непереплетённых актов книг; 2 переплетённые и 19 непереплетённых судебных протоколов; 24 реестры и 171 фасцикул (связки документов).

В 1792–1794 гг. во время возникших в ВКЛ политических неурядиц, Вилкомирский земский суд был на короткое время упразднён, а его функции переняли сразу несколько юридических учреждений. Это были: Вилкомирский землянский суд (1792 г.); Вилкомирский конфедерационный суд (1792–1793 гг.) и Оникштинский земский суд (1794 г.). Эти суды функционировали очень короткое время, имели немного книг, их деятельность была аналогична деятельности Вилкомирского земского суда. Поэтому, когда согласно царскому указу с 30 октября 1794 г. Вилкомирский земский суд был восстановлен, акты книги и протоколы этих судов было решено передать в канцелярию земского суда.

В 1831 г. царская власть упразднила Вилкомирский земский и городский суды. Их дела перешли в ведение Вилкомирского уездного суда.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

В 1852 г. царским указом был учреждён Виленский центральный архив древних актов, директором которого назначен Никита Горбачевский. В нём должны были быть собраны все документы учреждений ВКЛ, составленные до 1799 г. В течении 1853–1859 гг. Вилкомирский уездный суд передал Виленскому центральному архиву древних актов 407 дел. В сентябре 1853 г. была получена первая партия – 68 актов крепостных книг Вилкомирского земского суда. В передаточной описи дел было указано, что все книги в переплёте с пронумерованными и прошнурованными листами, каждая подтверждена печатью ревизионной комиссии Виленской и Гродненской губерний. В июле–сентябре 1859 г. архив получил ещё 8 посылок, в которых были 194 книги.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. Вилкомирский земский суд, как и другие учреждения ВКЛ, в каталоге проходил как отдельная группа дел, имевшая 256 единиц (Гор. № 14163–14418). Дела шли в такой же очередности, в какой были получены из Вилкомирского уездного суда. По виду документов они были распределены: на акты и

декретовые книги; на актовые, поточные и декретовые протоколы; на суммарийные, тактовые, ординарийные и др. реестры; а также на разных наименований протоколы и реестры. . Самым древним являлся документ с 1605 г., самым поздним с 1817 г. Каждое дело получило инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов, но количество листов указано только в актовых книгах. Декретовые книги, поточные и декретовые протоколы, тактовые, ординарийные и др. реестры были пронумерованы только в апреле 1911 г. Каталог Н. Горбачевского, несмотря на его недостатки, широко вошел в научный оборот.

В 1873–1903 гг. Виленский центральный архив древних актов из разных учреждений получил дополнительно немало дел. Это коснулось и дел Вилкомирского земского суда. Он пополнился шестью книгами. Первые четыре дела – это вторые экземпляры судебных реестров. В каталоге Н. Горбачевского они вписаны как литерные дела: Гор. № 14323а, 14336а, 14337а и 14340а. Другие два дела Гор. № 18603 и 18604 вошли в дополнительный рукописный каталог Н. Горбачевского.

В XX в. прошедшие мировые войны, оккупации, экономическая разруха болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание в 1949–1951 гг. фонду „Вилкомирский земский суд“ был присвоен № 79, а фонду „Вилкомирский гродский суд“ № 80.

1 января 1957 г. был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонды „Вилкомирский земский суд“ и „Вилкомирский гродский суд“. Фонд № 79 „Вилкомирский земский суд“ состоял из трёх описей. Каталог Н. Горбачевского в учёте использовался как опись № 1, опись № 2 была составлена в 1968 г. из россыпи документов и актовых книг Вилкомирского земского суда с начала XIX в., а опись № 3 из дел дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского.

В 1975–1978, и 1980 гг. в центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 79 „Вилкомирский земский суд“. В результате проверки установлено, что в группе дел каталога Н. Горбачевского № 14163–14418,

который использовался как документ учёта, оказалось в наличии 211, по описи № 2 – 24, по описи № 3 – 2 дела. Выяснилось, что по каталогу Н. Горбачевского отсутствуют 49 дел.

В процессе проведения розыска было установлено, что 24 отсутствующие дела хранятся в Рукописном отделе библиотеки Вильнюсского университета (фонд № 7 „Суды ВКЛ“), но по непонятным причинам в акте не были указаны им соответствующие номера каталога Н. Горбачевского. Розыск 25 отсутствующих дел Гор. № 14165, 14166, 14174, 14182, 14189, 14190, 14192–14194, 14289, 14294, 14317, 14320, 14377, 14390, 14392, 14405–14407, 14412, 14414–14418 не дал положительных результатов, поэтому они были сняты с учёта архива (акт № 1 от 1983-09-09).

1986–02–04 к описи № 2 фонда № 79 „Вилкомирский земский суд“ было дописано одно дело, обнаруженное при усовершенствовании описи № 1 фонда № 1282 „Коллекция документов“. В описи № 2 фонда № 79 количество дел увеличилось до 25 единиц хранения.

В 2008 г. при составлении описи № 1 фонда № 79 „Вилкомирский земский суд“ из неё были изъяты 3 нефондовые дела. Первые два нефондовые дела в 2015 г. были перенесены в опись № 1 новосозданного фонда № 1876 „Коллекция Древних Актов“. Третье нефондовое дело тоже было изъято из описи № 1 фонда № 79 и в 2010 г. присоединено к новосоставленной описи № 1 фонда № 367 “Шавельский гродский суд”. Также из описи № 2 фонда № 79 изъято одно дело № 7 и дописано к описи № 1 того же фонда. В тоже время опись № 3 фонда № 79 ликвидирована, а её дела присоединены к описи № 1. По описи № 1 имеется в наличии 211, а по описи № 2 – 24 единицы хранения.

Итого в фонде № 79 „Вилкомирский земский суд“ имеется 235 единиц хранения, хронологические рамки которых 1586–1831 гг.

Первая опись фонда № 79 „Вилкомирский земский суд“

Незавершенность и недостатки каталога Н. Горбачевского с точки зрения фондирования и систематизации, явились стимулом для исследований Древних актов. Первым этапом этой работы было создание отдельных описей к фондам учреждений ВКЛ. При составлении описи № 1 фонда № 79 „Вилкомирский земский суд“ проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. проверка дел, хранящихся в библиотеке ВГУ;

3. фондирование;
4. уточнение хронологических рамок документов;
5. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
6. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 79 „Вилкомирский земский суд“ имеется в наличии 211 единиц хранения. Все дела в новосоставленной описи получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры каталога Н. Горбачевского.

Во время проведенного розыска установлено, что в Рукописном отделе библиотеки Вильнюсского государственного университета хранятся фактически не 24, как было указано в акте № 1 от 1983–09–09, а 27 книг Вилкомирского земского суда. Это дела Гор. № 14164, 14167–14173, 14175–14181, 14183–14185, 14187–14189, 14191, 14195–14199. Выяснено, что в библиотеке ВГУ хранится самая древняя часть книг Вилкомирского земского суда, хронологические рамки которых 1665–1701 гг.

Дела описи № 1 фонда № 79 по виду документов условно можно разделить: на актовые крепостные, поточные и декретовые книги; на актовые крепостные, поточные и декретовые протоколы; на суммарийные, тактовые, ординарийные и др. реестры дел. Крайние даты документов 1629–1817 гг. В описи № 1 фонда № 79 самая древняя книга - это актовая крепостная, поточная и декретовая книга за 1664 г.

В актовые крепостные книги вносились разного типа документы: завещания, акты купли-продажи, долговые обязательства, дарственные записи и пр. Особенно большую ценность представляют многочисленные завещания. Они показывают социальное-экономическое развитие литовских дворян и уровень их правовой культуры. Большинство документов с XVII в. написаны на старобелорусском и польском языках. Намного реже встречаются акты написанные на латинском языке. Почти все документы с XVIII в. написаны на польском, реже на латинском языке. При создании описи № 1 фонда № 79 составлены также новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

При составлении описи № 1 фонда № 79 обнаружены три нефондовые дела Гор. № 14183, 14195 и 14380. Во время более подробной проверки этих дел установлено:

- 1) Нефондовые дела под номерами Гор. № 14183, 14195 являются актовыми книгами гродского суда Инфлянтского княжества. Эти книги имеют обложки второй половины XX века.
- 2) Два дела с аналогичными номерами каталога Н. Горбачевского № 14183, 14195 хранятся в Рукописном отделе библиотеки ВГУ. Проверка этих дел показала, что находящиеся в университете книги являются подлинными и действительно принадлежат каталогу Н. Горбачевского. Данным каталога соответствуют заголовки дел, крайние даты, количество листов. Кроме того, на обложке одной книги сохранился печатный номер Виленского центрального архива древних актов № 14183.
- 3) В библиотеке ВГУ обнаружено дело № 14189, которое согласно акта № 1 с 1983–09–30 было снято с учёта центрального государственного исторического архива Литвы.
- 4) Нефондовое дело Гор. № 14380 – это декретовая книга гродского суда Жмудского княжества Шавельской репартиции. Данным каталога не соответствуют заголовки дела и крайние даты. Кроме того на обложке книги приклеен не печатный номер Виленского центрального архива древних актов, а чёрными чернилами рукою писанный номер.

В итоге установлено, что делам под номерами каталога Н. Горбачевского № 14183, 14195, 14380 эти номера каталога Н. Горбачевского не принадлежат, они должны быть выведены из описи № 1 фонда № 79 „Вилкомирский земский суд”.. Вероятно это была ошибка, допущенная архивными работниками.

Решено № 14183, 14195, 14380 упразднить, а 3 нефондовых дела вынести из новосоставленной описи № 1 фонда № 79 „Вилкомирский земский суд”. Первые две книги гродского суда Инфлянтского княжества в 2015 г. были перенесены в опись № 1 новосозданного фонда № 1876 „Коллекция Древних Актов”. Третье нефондовое дело тоже изъято из описи № 1, фонда № 79 и в 2010 г. оно было дописано к новосоставленной описи № 1 фонда № 367 “Шавельский гродский суд”.

При описании дел описи № 1 фонда № 79 также выяснено, что дело Гор. № 14281 не имеет обложки и подлинного шифра Виленского центрального архива древних актов, кроме того заголовки дела и его крайние даты не соответствуют данным каталога. Далее установлено,

что данные этого дела совпадают с данными дела Гор. № 14289, которое ранее считалось необнаруженным и снятым с архивного учёта.

При исследовании дела Гор. № 14282 установлено, что данные этого дела соответствуют данным дела Гор. № 14281. Анализируя дела описи № 2 фонда № 79 также выяснено, что дело № 7 по всем признакам идентична делу Гор. № 14282.

После выяснения несоответствия номеров описанных дел данным каталога Н. Горбачевского решено: делу Гор. № 14281 вернуть его подлинный номер Гор. № 14289 и восстановить его в учёте архива; далее делу Гор. № 14282 вернуть настоящий номер каталога Н. Горбачевского Гор. № 14281, а делу № 7 из описи № 2 восстановить номер каталога Н. Горбачевского Гор. № 14282.

По описи № 3 фонда № 79 „Вилкомирский земский суд“ учтены 2 единицы хранения Гор. № 18603 и 18604. Они раньше принадлежали дополнительному рукописному каталогу Н. Горбачевского. Это в XVIII в. на польском языке составленные внутренние описи документов и именные указатели актовых крепостных книг Вилкомирского земского суда за 1664–1701 гг. Ввиду большой ценности этих дел и близости их по содержанию делам описи № 1, а также придерживаясь рекомендации архивной методической комиссии с 27 октября 2000 г. о ликвидации третьих описей фондов Древних актов, решено: опись № 3 фонда № 79 ликвидировать, а её 2 единицы хранения Гор. № 18603 и 18604 присоединить к описи № 1. Им присвоены порядковые номера № 210 и № 211

Всего в описи № 1 фонда № 79 „Вилкомирский земский суд“ имеется 211 единиц хранения, хронологические рамки которых 1629–1817 гг.

Отдел Древних актов
Старший палеограф

Александр Банюсевич